

A kontextuális tényezők hatása a virtuális használatú többes szám első személyű formák referenciális értelmezésére

1. A kutatás témaköre

A tanulmány a MI virtuális használatban való konstruálására, illetve a térbeli és társas viszonyok és a virtuális használatú többes szám első személy értelmezése közötti összefüggésekre összpontosít. A T/1. használat, deiktikus jellegénél fogva, az interszubjektív kontextus társas és fizikai világában értelmezhető. Az alkalmazott társas kognitív szempontból (Croft 2009) a személyközi viszonyok nem eleve adottak, hanem az interakció során jönnek létre a résztvevők között, akik az aktuális kontextuális ismeretekre és az azokhoz kapcsolódó sematikus tudásra támaszkodnak (Alder–Rosenfeld–Proctor 2011: 257).

A T/1. jelentős jelentéspotenciállal rendelkezik, használata és értelmezése pedig erősen kontextusfüggő (Björthen 2010; Marmaridou 2000), így gyakran a beszélő társas attitűdjét fejezi ki. A T/1. a referenciális értelmezés eredményeként nemcsak személydeixisként, hanem attitűddeixisként is funkcionálhat. A többes szám első személyű formákkal a nyelvészeti szakirodalomban többen foglalkoztak, igen nagy jelentéspotenciálja (Björthen 2010), manipulatív jellege (Jobst 2007), az inkluzivitás és exkluzivitás kategóriája (Laczkó 2006; Kugler–Laczkó 2000), valamint a virtuális, illetve empátikus használat kapcsán (Łysiakowski 2005; Laczkó–Tátrai 2015). A T/1. virtuális használatának, empirikus vizsgálatának eredményei azt mutatják, hogy a többes szám első személyű formák a beszédpartner közvetlen megszólításának az elkerülését lehetővé tevő attitűddeixisként funkcionálhatnak (Veres-Guśpiel 2012a).

A T/1. virtuális használata esetén a referens személye az adott tevékenység természeténél fogva nem a T/1. elsődleges jelentése által jelölt valamilyen csoport. A tanulmányban bemutatott kísérletben a lengyel és a magyar adatközlőknek ábrákon kellett megjelölniük, hogy a sematikus társas és térbeli viszonyokkal rendelkező helyzetekben kire vonatkozik a *De hideg lett. Nem csukjuk be az ablakot?* megnyilatkozás. A szituációkban – a cselekvés természeténél fogva – a referens nem lehetett egy csoport, hanem csak egy egyén. Így a kísérlet a T/1. virtuális alkalmazását kívánta előhívni és vizsgálat tárgyává tenni. A kísérlet azokat a társas és térbeli viszonyokat kutatta, amelyek hatással vannak a T/1. referenciális értelmezésére. Az adott értelmezések elemzése arra az összefüggésre is rámutat, amely a T/1. referenciális értelmezése és a megnyilatkozás kommisszívumként vagy direktívumként való működése között áll fenn.

A vizsgálat két részből állt: az első részben, amelyben az adatközlők ábrákon jelölték meg a válaszokat, egyénileg vettek részt, majd pedig hangfelvételen rögzítve rákérdeztem a jelölés motívációira. Így nemcsak a megadott jelölések, hanem a megadott szóbeli válaszok alapján is meg tudtam állapítani, hogy a megnyilatkozásnak milyen cselekvésvértéket tulajdonítanak. A téma empirikus vizsgálata során különféle sematikus térbeli elhelyezkedéseket, illetve a nemmel és az életkorral kapcsolatos sematikus társas viszonyokat vettem figyelembe változóként.

1.1. A kutatás hipotézisei

A kutatás kiindulópontjaként az a felfogás szolgált, hogy „a nyelvi interakció tágabb közegben a szociális kogníció része (is)” (Tolcsvai Nagy 2012: 35). A hipotéziseim szerint a résztvevők kora, neme, illetve térbeli elrendeződésük hatással van a T/1. értelmezésére, mivel az interakció során a személyközi viszonyokat tipikus szerepekre és viszonyokra vonatkozó tudás alapján dolgozzuk fel. Továbbá a résztvevők közötti – a körülménységgel vagy a nemmel kapcsolatos szociokulturális elvárásokon alapuló – társas viszonyok felülírhatják, gyengíthetik vagy erősíthetik a térbeli viszonyokon alapuló értelmezést. Továbbá a T/1. értelmezése összefüggést mutat a megnyilatkozásnak tulajdonított cselekvésvértékkel.

1.2. A T/1. mint deiktikus kifejezés

Ebben a tanulmányban amellest érvelek, hogy a T/1. formák referenseinek körét a közös figyelmi jelenet interszubjektív kontextusában konstruáljuk (Tátrai 2011: 51), így a társas és térbeli viszonyok feldolgozása lényeges hatással lesz a T/1. értelmezésére.

A T/1. formák többféle módon értelmezhetők, mert a nyelvi szimbólumok referenciális értelmezése a közös figyelmi jelenet interszubjektív kontextusában válik lehetővé. A T/1. értelmezéshez is mozgósítanunk kell relevánsnak tűnő kontextuális ismereteket (Björten 2010; Laczkó–Tátrai 2015). Így a T/1. értelmezésére hatással van a társas világ feldolgozása – a *MI* és az *ŐK*, illetve a *MI* és az *TI* fogalmi kategóriáinak a létrehozása olyan összetett folyamat, amelyben szerepet kapnak az adott interakció során aktivizált és releváns társas kategóriák, azok, amelyek az adott pillanatnyi kontextusban leginkább relevánsnak tűnnek (e bonyolult folyamatról l. Kwiatkowska 2009: 295–310; Crisp–Hewstone 2001, 2006).

A kontextus feldolgozása kognitív folyamat, amelynek során egyrészt háttértudást mozgósítunk, másrészt pedig feldolgozzuk az adott, aktuális információkat. E feldolgozásban olyan tényezők is szerepet játszanak, mint a résztvevők térbeli elhelyezkedése vagy az észlelhető társas tényezők (a résztvevők neme, kora). Az említett társas tényezőket összekapcsoljuk a társas életünkre (szokásainkra, kultúránkra) vonatkozó tudással. A személyes névmások és az egyéb személyt jelölő morfológiai megoldások olyan deiktikus elemek, amelyeknek a szerveződése nemcsak egocentrikus (Bühler 1934), hanem szociocentrikus is (l. Sidnell 2009: 115–9), „a megnyilatkozó [...] a társas interakció keretében a deiktikus kifejezéseket annak érdekében alkalmazza, hogy a befogadó figyelmét a beszédeseményre, ennek hatókörébe vont dolgokra, eseményekre, ezek valamely összetevőjére irányítsa” (Laczkó–Tátrai 2015: 4).

A többes szám első személyű formák pedig olyan deiktikus elemek, amelyek jellemzően magukban foglalják a közös figyelmi jelenet megnyilatkozóját, vagyis az *’én’*-t és további személyeket, a címzettként konstruált befogadót, illetve a referenciális jelenet valamelyik más szereplőjét is (Laczkó–Tátrai 2015: 5). Ilyen módon a T/1. formák általában nem azonosak az E/1. egyszerű többszöröződéssel, a T/1. által jelölt csoport általában heterogén csoport. A szakirodalomban az inkluzív (*én + te + (ő/ők)*) és az exkluzív (*én + ő/ők*) többes számot szokás megkülönböztetni (Laczkó 2006: 50; Kugler–Laczkó 2000: 159), illetve az úgynevezett empatikus (Tátrai 2010; Laczkó–Tátrai 2015) vagy virtuális használatot (l. Lysiakowski 2005: 40), amelynek esetében a referens az adott tevékenység természeténél fogva nem a T/1. elsődleges jelentése által jelölt csoport.

A T/1. virtuális használatának sémája a megnyilatkozóé a címzettel vagy egyéb harmadik személlyel kapcsolatos társas attitűdjét, másikkal való azonosulását, közösségvállalását fejezi ki (Laczkó–Tátrai 2015: 6). A megvalósulás kontextusában pedig a virtuális használat más-más referenciális értelmezést kaphat. A többes szám első személyű deiktikus elemek tehát gyakran komplex sematikus deiktikus jelentéssel bírnak, és az adott beszédhelyzetben megvalósult alkalmazásuk a séma egy adott összetevőjét jobban, erősebben profilálhatják.

A virtuális használatú többes szám első személy referense gyakran a beszédpartner, és akkor a virtuális használat akár a megszólítást elkerülését is szolgálhatja. Az általam végzett diszkurzuskiegészítő tesztek alapján (Veres–Gušpiel 2011) megállapítható, hogy amikor a lengyel és a magyar adatközlők válaszaiban a T/1. formák virtuális használatban jelentek meg, a T/1.-es formák a beszédpartnerre vonatkoztak. Vizsgálataim (Veres–Gušpiel 2011, 2012a, 2012b) alapján elmondható, hogy a megnyilatkozók kéréseiben a T/1. alkalmazásának gyakorisága, a társas tényezőkkel való összefüggést mutatta – a T/1. virtuális használatban leginkább azokban a helyzetekben fordult elő, amikor a cselekvést ténylegesen csak egy személy végezhetette el, a résztvevők között pedig szociokulturális különbségek jelentek meg (l. Veres–Gušpiel 2011, 2012a, 2012b).

Mindez összhangban van a jelen tanulmányban bemutatott kutatás eredményeivel. A megkérdezettek túlnyomó többsége a T/1.-es formákat egy szereplőre vonatkoztatta, és ilyen esetben a megnyilatkozást direktívumként értelmezte. Amennyiben a kutatásban részt vevő a megnyilatkozást a beszélőre vonatkoztatta, a megnyilatkozást kommisszívumként értelmezte.

A kontextustól függően, de az adatközlők magyar vagy lengyel származása függvényében is, a választásaikat az ablaktól való távolság irányította, valamint a szereplők korával vagy nemével kapcsolatos elvárások. Az egyes szituációkban megjelenő különbségek, illetve a magyarok és a len-

gyekek által megadott válaszokban megfigyelt különbségek azonban egyértelmű tendenciák szerint alakultak – a magyarok inkább a térbeli viszonyokat tekintették irányadónak, a lengyelek pedig a szereplők korát és nemét.

2. A kísérlet módszertana

A kutatás célja az volt, hogy megvizsgáljam, milyen hatással vannak a térbeli és társas viszonyok a virtuális használatú T/1. referenciális értelmezésére, illetve ezzel összefüggésben a megnyilatkozás direktívumként vagy kommisszívumként való értelmezésére.

A kutatás egy kísérletről és egy közvetlenül utána lezajlott egyéni interjúból állt. A kutatásban lengyel és magyar anyanyelvű tanulók vettek részt (a koruk: 18–24), mindegyik résztvevő a teszt három eltérő szituációt tartalmazó egy-egy változatát töltötte ki saját anyanyelvén.

A teszt mindkét verziójában az adatközlőknek fel kellett dolgozniuk 3 sematikus szituációt, az egyik egy kollégiumi szobában, a másik egy baráti vacsorán, a harmadik egy vonatfülkében zajlott le. Mindegyik bemutatott helyzetben négy szereplő került az ábrára. A bemutatott egyes helyzetek társas kontextusa ugyanaz volt a teszt A és B verziójában, de a bemutatott helyzetek a szereplők térbeli elrendeződése szempontjából eltérőek voltak.

A vizsgálatban bemutatott helyzetekben az egyik résztvevő az alábbi mondatot mondta: *De hideg lett! Nem csukjuk be az ablakot?* (a lengyel változatban: *Ale zrobiło się zimno! Może zamkniemy okno?*). A T/1. virtuális használatát előhívó megnyilatkozás mind a két nyelven konvencionális formája az indirekt kérdésnek, illetve javaslattevésnek.

Természetesen a tesztek nem tartalmazták a változók (a sematikus térbeli és társas elrendeződés) összes lehetséges konstellációját, hanem összesen hat, e tényezők tekintetében eltérő és ugyanakkor egymással összehasonlítható helyzetet. A kutatás kvalitatív jellegű, amely egy kvantitatív szempontokat is érvényesítő kiterjedt kutatást alapoz meg.

A kísérlet során a résztvevők kitöltötték a sematikus szituációkat tartalmazó tesztet, majd egy rövid interjúban rákérdeztem a megadott válaszok motivációira, a válaszokat pedig hangfelvétellel rögzítettem. A vizsgálatokat 2012 és 2017 között végeztem el. A kutatásban összesen 124 résztvevő vett részt, 56 magyar és 68 lengyel anyanyelvű. Az egyes szituációkban részt vevő adatközlők száma miatt a kapott válaszokat össze lehetett hasonlítani a teszt egyes verziói szerint, illetve figyelembe lehetett venni a magyarok és lengyelek között esetleg felmerülő eltéréseket.

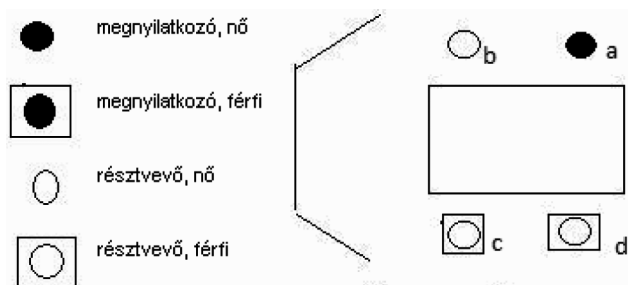
A résztvevők arányait az egyes csoportokban az alábbi táblázat mutatja:

1. táblázat. Adatközlők száma az egyes csoportokban

Résztvevők száma	Magyarok	Lengyelek	Összesen
A teszt	29	33	62
B teszt	27	35	62
összesen	56	68	124

Adatközlők száma			
Teszthelyzet	Beszélőre vonatkozó információk	Magyarok	Lengyelek
kollégiumi szoba A	távol az ablaktól, nő	27	35
kollégiumi szoba B	közel az ablakhoz, nő	29	33
baráti vacsora A	távol az ablaktól, nő	27	35
baráti vacsora B	távol az ablaktól, férfi	29	33
vonatfülke A	közel az ablakhoz, nő, fiatal	27	35
vonatfülke B	távol az ablaktól, nő, fiatal	29	33

A vizsgálat eredményeinek bemutatásánál a beszélő mindegyik helyzetben fekete színnel van jelölve. A sémákon a nőket a karika szimbóluma ábrázolja, a férfiakat pedig négyszög karikával jelöltem, ha a beszélő férfi, a négyszögben fekete színnel kitöltött kör van. Az elemzésben a beszélőt mindig az A betű jelöli. A beszélő mellett ülő résztvevő pedig a B betűt kapott, a C pedig mindig a beszélőhöz képest átlósan lévő résztvevő, a D betűvel pedig a beszélővel szemben lévő résztvevőt jelöltem. A százalékos eredményeket bemutató táblázatokban azoknak a résztvevőnek a szimbólumait húztam alá, akik az ábrán közel voltak az ablakhoz.

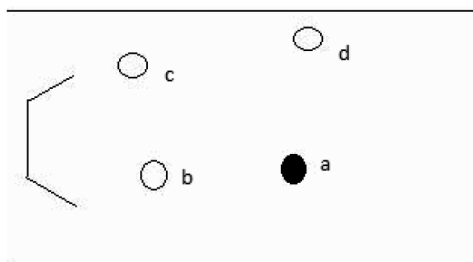

A kísérletben előhívott helyzetek sematikusak, így a tipikus helyzetekhez kapcsolódó, sémákba szerveződő háttér tudást hívják elő, hasonlóképpen, mint az interakcióban előhívjuk a tipikus kontextuális viszonyokra vonatkozó háttér tudásunkat.

3. A vizsgálatok eredményei

3.1. Kollégiumi szoba – A verzió: a beszélő távol van az ablaktól

Az első helyzetben a megnyilatkozás egy kollégiumi szobában hangzik el, ahol azonos nemű és vélhetően hasonló korú személyek tartózkodnak. Az egyetlen releváns kontextuális információ, amely valószínűleg hatással van a jelentés konstruálására, a térbeli elrendeződés, mivel az ábrán látható szereplők nők voltak, tehát tipikus esetekben egy korosztályhoz tartozó nők – így nem jelentek meg az eltérő nemmel, illetve korrall kapcsolatos elvárások.

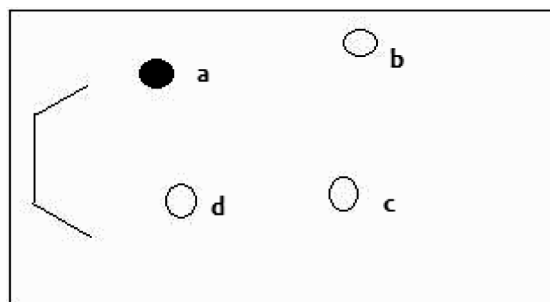
2. táblázat. Kollégiumi szoba, A teszt

Teszt 1 A	Magyarok		Lengyelek		Összesen magyarok és lengyelek		
1	27 adatközlőre	%	1	35 adatközlőre	%	62 adatközlőre	%
A	4	14,8	A	2	5,7	6	9,7
B	11	40,7	B	9	25,7	20	32,3
C	8	29,6	C	9	25,7	17	27,4
D	0	0	D	1	2,9	1	1,6
AD	1	3,7	AD	0	0	1	1,6
BC	2	7,4	CB	5	14,3	7	11,3
BCD	1	3,7	BCD	4	11,4	5	8
ABCD	0	0	ABCD	5	14,3	5	8

A megadott helyzetben a beszélő (A) távol volt az ablaktól, a B és a C résztvevő az ablakhoz közel helyezkedik el, a D résztvevő van a legnagyobb távolságban. A megadott válaszok alapján megállapítható, hogy a domináns tényező a szereplők térbeli elrendeződése volt, pontosabban az ablakhoz való közelségük – a magyarok és a lengyelek esetében a domináns válaszok egyaránt a B és a C szereplőket jelölték meg (magyarok: 70,3% [B, C] + 7,4% [BC]) (lengyelek: 51,4% [B, C] + 14,3% [BC]), akkor is, amikor az adatközlők nem egy konkrét referenst adtak meg, hanem a potenciális referensek körét jelölték ki. A magyarok többször jelölték a beszélő mellett elhelyezkedő és ugyanakkor az ablakhoz közel lévő B szereplőt (40,7%), mint a beszélőhöz képest átlós pozícióban lévő szereplőt (C – 29,6%), aki úgyszintén közel volt az ablakhoz. Lengyelek esetében nem jelent meg ez a különbség (B – 25,7%, C – 25,7%). Magát a beszélőt, aki távol volt az ablaktól, a válaszadók szintén kicsi arányban jelölték meg (magyarok: 14,8%, lengyelek: 5,7%). A jelölések egyértelmű többsége egy konkrét referenst ad meg (magyarok között 85,1%, lengyelek között 60%, összesen pedig 71%), a megnyilatkozást az adatközlők leggyakrabban direktívumként értelmezték, amit nemcsak a százalékos adatok igazolnak, hanem az interjúkban megadott válaszok is. A B és C szereplőket jelölő adatközlők az interjúkban azzal magyarázták a választásukat, hogy ezek a szereplők helyezkednek el a legközelebb az ablakhoz, gyakran kiemelve a résztvevők közötti szimmetrikus viszonyokat.

3.2. Kollégiumi szoba – B verzió: a beszélő közel van az ablakhoz

A második tesztben, a kollégiumi szobai helyzetben a beszélő (A) az ablak mellett volt.

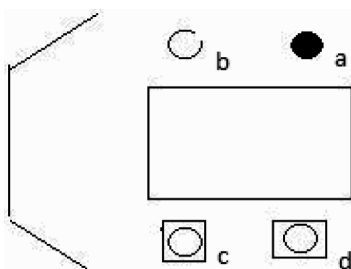
3. táblázat. Kollégiumi szoba, B teszt

Teszt 1 B	Magyarok		Lengyelek		Összesen magyarok és lengyelek		
1	29 adatközlőre	%	1	35 adatközlőre	%	62 adatközlőre	%
A	4	13,8	A	10	30,3	14	22,3
B	0	0	B	2	6	2	3,2
C	2	6,7	C	3	9	5	8
D	21	72,4	D	12	36,4	33	53,2
BCD	2	6,9	BCD	4	12	6	9,7
AD	0	0	AD	1	3	1	1,6
ABCD	0	0	ABCD	1	3	1	1,6

A megadott jelölésekben az egyéni jelölések egyértelműen domináltak – a magyarok esetében az arány 92,9%-ot érte el, lengyelek esetében 81,7%-ot, összesen 86,7%-ot. Az ablakhoz való közelség egyértelmű hatással volt a jelölésekre (A, D pozíció). A magyarok azonban inkább direktívumként értelmezték a kérdés formájú mondatot, a lengyelek nagy arányban magára a beszélőre vonatkoztatták a kérdést (magyarok: 13,8%, lengyelek: 30,3%). A potenciális referensek körét megadó jelöléseket illetően a beszélőt kizáró megoldás volt az, amely jelölést kapott még mind a két csoportban. Általában elmondható, hogy mindkét esetben és mindkét csoportban az ablakhoz közel lévőket jelölték meg, a beszélő ablakhoz való közelsége így jelentős mértékben befolyásolta a választásokat.

3.3. Baráti vacsora – A verzió: női beszélő, távol az ablaktól

A következő helyzetben megadott válaszokra nemcsak a térbeli elrendeződés lehetett hatással, hanem a nem által kiváltott szociokulturális elvárások, azaz sémák is. Az első verzióban megnyilatkozó nő távol ül az ablaktól (A), közel az ablakhoz egy másik nő ül, a beszélő mellett (B), illetve egy férfi a beszélőhöz képest átlósan (C). Távol az ablaktól, szemben a beszélővel pedig ugyancsak egy férfi ül (D).

4. táblázat. Baráti vacsora, A teszt

Teszt 1 A	Magyarok			Lengyelek		Összesen magyarok és lengyelek	
2	27 adatközlőre	%	2	35 adatközlőre	%	62 adatközlőre	%
A	4	14,8	A	3	8,6	3	4,8
B	10	37	B	2	5,7	9	14,5
C	8	29,6	C	19	54,3	35	56,5
D	1	3,7	D	2	5,7	2	3,2
CD	2	7,4	CD	6	17,1	8	12,9
BC	1	3,7	BC	1	2,9	2	3,2
AB	1	3,7	AB	0	0	1	1,6
BCD	0	0	BCD	1	2,9	1	1,6
ABCD	0	0	ABCD	1	2,9	1	1,6

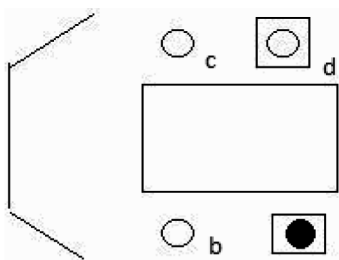
A válaszadók leginkább az ablakhoz közel ülő férfit (magyarok: 29,6%, lengyelek: 54,3%, összesen: 56,5%) adták meg referensként. A megadott válaszok alapján megállapítható, hogy az egyik csoportban a nem volt meghatározó szerepű (lengyeleknél), a másikban (magyaroknál) nem a nemnek volt jelentősebb hatása abban a tekintetben, hogy az ablakhoz közel ülők közül ki kap jelölést. A magyaroknál ugyanis az ablakhoz közel ülők között kicsi volt a különbség (B – 37% vagy C – 29,6%), míg a lengyelek esetében a nem meghatározó szerepű volt (B – 5,7%, C – 54,3%).

A lengyeleknél az első leggyakoribb válasz volt a C (ablakhoz ülő férfi), a második pedig a CD jelölés, mely a férfiakat foglalta magában – 17,1%. A magyarok pedig inkább az ablakhoz való közelséget vették figyelembe (B, C jelölések). A társas tényezők hatása a potenciális referensek jelölésében is látszik – a potenciális referensek jelölésénél főleg a férfiakat adták meg (CD – 7,4% magyarok, CD – 17,1% lengyelek), nem pedig az ablakhoz közel ülőket (BC – 3,7% magyarok, 2,9% lengyelek). A kapott válaszokban az egyéni szereplők jelölése megint csak dominál (magyarok: 85,1%, lengyelek: 74,3%, összesen: 79%). A válaszok megmutatják, hogy az adatközlők jellemzően utasításként értelmezték a megnyilatkozást.

A címzett megjelölésére tehát hatással voltak a térbeli viszonyok, de a nemekkel kapcsolatos szociokulturális elvárások is, amelyeknek a hatása eltért a magyarok és a lengyelek esetében. Mind a két csoportban a C pozíciójú, az ablakhoz közel ülő férfi kapott gyakori jelölést, de a lengyelek jelentősen többször jelölték meg, mint a magyarok. A lengyel választásokat inkább a nemmel kapcsolatos szociokulturális elvárások irányították (C, CD válaszok voltak a dominánsak), a magyaroknál a térbeli viszonyok voltak az irányadók (B, C válaszok). Míg C és a D szereplők férfiak (az egyik közel ül az ablakhoz, a másik – D – távol van az ablaktól), a B szereplő, akit a magyarok leggyakrabban jelöltek meg, az ablakhoz közel, a beszélő mellett ülő nő volt.

3.4. Baráti vacsora – B verzió: férfi beszélő, távol van az ablaktól

A bemutatott helyzet második verziójában a férfi beszélő távol ül az ablaktól (A), az ablakhoz közel nők ülnek – az egyik a beszélőhöz képest átlósan (C), a másik a beszélő mellett (B), a szituáció második férfi szereplője a beszélővel szemben, távol ül az ablaktól (D):

5. táblázat. Baráti vacsora, B teszt

Teszt 1 B	Magyarok		Lengyelek		Összesen magyarok és lengyelek		
	29 adatközlőre	%	2	33 adatközlőre	%	62 adatközlőre	%
A	4	13,8	A	4	12	8	12,9
B	8	27,6	B	10	30,3	18	29
C	10	34,5	C	1	3	11	17,8
D	3	10,3	D	6	18,2	9	14,5
BC	2	6,7	BC	3	9	5	8
AD	2	6,7	AD	3	9	5	8
BCD	0	0	BCD	4	12	4	6,5
ABCD	0	0	ABCD	2	6	2	3,2

Mind a két csoportban hasonló arányban jelölték a válaszadók a B szereplőt (a férfi beszélő mellett ülő, ablakhoz közel lévő nő) – a magyarok 27,6%-a, a lengyelek 30,3%-a. A B női szereplő térbeli elhelyezkedése – az ablakhoz képest, illetve a beszélőhöz képest – döntő hatással volt arra, hogy ez volt az egyik domináns válasz. Jelentős különbség mutatkozik azonban a lengyelek és a magyarok között abban, hogy melyik szereplőt jelölték még gyakrabban. A megadott válaszok ugyanazokat a mintázatokat követték, mint az előző helyzetben, tehát a magyarok, inkább az ablakhoz való közelséget vették figyelembe (C – 34,5%), a lengyelek pedig a nemmel kapcsolatos szociokulturális elvárásokat (D – 18,2%).

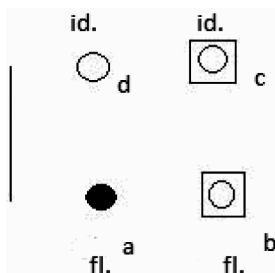
A potenciális referensek jelölése vagy a térbeli elrendeződés szerint alakult (BC), vagy nemek szerint (AD), és mind a két csoportban ugyanilyen arányú jelölést kaptak. A lengyel adatközlők válaszaiban viszont megjelentek olyan csoportok, amelyek a magyarokéban nem, tehát a beszélőt kizáró csoport (BCD), illetve mindegyik szereplőt belefoglaló csoport (ABCD) – összesen 18%, ami, bár kisebb mértékben, de jellemezte az előző helyzetet is (tehát a magyar válaszokban nem jelentek meg, a lengyelekében pedig 5,8%-ban). A fentebb ismertetett helyzetben az egyéni jelölések szintén domináltak (magyarok: 86,2%, lengyelek: 63,5%, összesen 74,2%).

A megadott válaszok alapján tehát megállapítható, hogy a térbeli elrendeződés mellett (a beszélőhöz képest és az ablakhoz képest) fontos tényezők a nemekkel kapcsolatos kulturális elvárások, és amennyiben ezek találkoznak, erősítik egymást. Mind a két szituáció elemzése alapján egyértelműen látszik, hogy a magyarok esetében a térbeli elhelyezkedés volt a domináns, a lengyelek esetében pedig erősebben mutatkoztak meg a nemmel kapcsolatos elvárások.

3.5. Vonatfülke – A verzió: a beszélő az ablakhoz közel ülő fiatal nő

Az utolsó sematikus szituációban a szereplők társas viszonyait a nemmel kapcsolatos elvárások mellett a korrrel kapcsolatos elvárások, azaz sémákba rendeződő és így mozgósítható kontextuális ismeretek is szerepet kaptak.

Ebben a helyzetben a beszélő az ablakhoz közel ülő fiatal nő (A), mellette egy fiatal férfi ül (B). A beszélővel szemben, közel az ablakhoz egy idős nő ül (D), illetve a beszélővel szemben, átloasan, távol az ablaktól egy idős férfi (C).

6. táblázat. *Vonatfülke, A teszt*

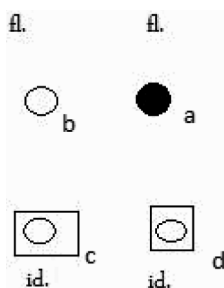
Teszt 1 A	Magyarok		Lengyelek		Összesen magyarok és lengyelek		
	27 adatközlőre	%	3	35 adatközlőre	%	62 adatközlőre	%
A	6	22,2	A	12	34,3	18	29
B	3	11,1	B	14	40	17	27,4
C	1	3,7	C	1	2,9	2	3,2
D	14	52	D	6	17,1	20	32,3
CD	1	3,7	CD	0	0	1	1,6
BCD	1	3,7	BCD	0	0	1	1,6
ABCD	0	0	ABCD	2	5,7	2	3,2

A modellált helyzetben a magyar adatközlők nagy része a beszélővel szemben lévő idős nőt (D) jelölte meg (52%). A lengyelek azonban inkább a B szereplőt választották (40%), tehát a beszélő mellett ülő fiatal férfit. A magyarok választása mellett az ablakhoz való közelség, illetve a beszélőhöz képest való elrendeződés szólt, a lengyelek választása mellett pedig elsődlegesen a korrrel kapcsolatos elvárások, amely választást elősegítette a B résztvevő neme is, illetve a beszélő melletti pozíciója is. Az egyéni jelölésekből a legkevesebben (a magyarok és a lengyelek esetében egyaránt) a C szereplő kapott, tehát az ablaktól távol ülő idősebb férfi. Érdekes összevetni ezt a magyarok csoportjában legnépszerűbb választással, tehát a D pozícióval (idősebb nő, de ablakhoz közel ülő, a beszélővel szemben), ami arra utal, hogy a térbeli viszonyok felülírták a nemmel kapcsolatos elvárásokat. A lengyelek esetében az első választásuk a B szereplő volt (beszélő mellett ülő fiatal férfi, távol az ablaktól), akit a C-hez képest előnyben részesítettek. E választás alapján megállapítható, hogy a nemmel és a korrrel kapcsolatos elvárások voltak a legfontosabbak (a D szereplő az ablakhoz közel ülő, de idős nő). Az előző helyzetekhez képest a legnagyobb arányban itt fordultak elő az egyéni szereplők jelölései (magyarok: 89%, lengyelek: 94,3%, összesen: 91,9%). Mind a két csoportban viszonylag nagy arányban magát a beszélőt jelölték meg (A résztvevő – magyarok: 22,2%, lengyelek: 34,3%), vélhetően az ablakhoz való közelsége miatt, illetve a korrrel kapcsolatos

elvárások miatt, így a megnyilatkozás kommisszívumként való értelmezése, bár nem dominál, de más helyzetekhez képest viszonylag magas arányú.

3.6. Vonatfülke – B verzió: a beszélő az ablaktól távol ülő fiatal nő

Az utolsó helyzetben a beszélő az ablaktól távol ülő fiatal nő (A), mellette és az ablak mellett egy fiatal nő ül (B). A beszélővel szemben, távol az ablaktól egy idős férfi ül (D), illetve a beszélővel szemben, átlósan, közel az ablakhoz egy másik idős férfi (C),

7. táblázat. Vonatfülke, B teszt

Teszt 1 B	Magyarok		Lengyelek		Összesen magyarok és lengyelek		
	29 adatközlőre	%	3	33 adatközlőre	%	62 adatközlőre	%
A	2	6,7	A	3	9	5	8
B	20	69	B	15	45,5	35	56,5
C	5	17,2	C	2	6	7	11,3
D	1	3,45	D	1	3	2	3,2
AB	1	3,45	AB	2	6	3	4,8
BC	0	0	BC	1	3	1	1,6
BCD	0	0	BCD	4	12	4	6,5
CD	0	0	CD	5	15,2	5	8

A jelölések alapján nyilvánvaló, hogy a B szereplő ablakhoz való közvetlen közelsége hatással volt arra, hogy a válaszadók többsége őt jelölte meg (magyarok: 69%, lengyelek: 45,5%). A B szereplő kiválasztására azonban hatással lehetett még az is, hogy hasonlóképpen a beszélőhöz fiatal volt, illetve mindketten nők voltak. A beszélőhöz képest való elrendeződés sem jelentéktelen – az A szereplő a B szereplő mellett ült, ami tovább erősítette a közösségérzetet. Figyelemre méltó azonban, hogy a beszélővel szemben ülő idős férfiakból az A szereplőhöz átlósan, de az ablakhoz közel ülő férfi kapott több jelölést (magyarok: 17,2% lengyelek: 6%) – itt megint a térbeli elrendeződés vált elsődlegessé a magyarok csoportjában, a lengyelek csoportjában pedig a nemmel kapcsolatos elvárások, ami a CD szereplők jelölésén látszott meg (lengyelek esetében a CD jelölés a második legnépszerűbb jelölés volt 15,2%-kal). Mind a két csoportban (a magyaroknál és a lengyeleknél is) a közös nem és a koron alapuló csoportos jelöléssel is találkozunk (AB – 6%), illetve a lengyeleknél még a CD (15,2%) jelöléssel, illetve a lengyel válaszadóknál megjelent még a beszélőt kizáró BCD jelölés (12%), amely egyáltalán nem szerepelt a magyaroknál. A válaszadók ebben a helyzetben is az egyéni jelöléseket preferálták (magyarok: 96,35%, lengyelek: 63,5%).

4. Összegzés

A vizsgálatok eredményei megmutatták, hogy az adatközlők a T/1.-t tartalmazó megnyilatkozást főleg egyéni résztevevőkre vonatkoztatták, a megnyilatkozást pedig leginkább direktívumként értelmezték.

8. táblázat. Egyéni szereplők jelölése

Teszt	Beszélő pozíciója az ablakhoz képest	Magyarok	Lengyelek
kollégiumi szoba	A	88,8	57,1
kollégiumi szoba	<u>A (közel)</u>	86,2	81,7
baráti vacsora	A	85,1	74,3
baráti vacsora	A	86,2	63,5
vonatfülke	<u>A (közel)</u>	89	94,3
vonatfülke	A	96,35	63,5

A legegységesebb válaszokat pedig akkor kaptuk, amikor a megadott jellemzők leginkább eltérők voltak. Az interjúkban a válaszadók legegységesebbnek találtak azokat a szituációkat, ahol a kor és a nem is megjelent tényezőként. Az első szituáció (kollégiumi szoba) okozta a legnagyobb értelmezési problémákat, erre a válaszadók az interjúkban is reflektáltak.

Az adatközlők választásaira az ablaktól való távolság hatással volt, és e tényező konzekvensen a leginkább a magyar adatközlők esetében hatott, amit az interjúk is igazolnak – a közelség a megadott válasz indoklásaként felhozott elsődleges érv volt. A lengyelek esetében pedig először a korról, majd a nemmel kapcsolatos elvárások bizonyultak erősebbnek, és az interjúkban megadott válaszokban is ezt mutatták elsődlegesnek (ha csak a nem jelenik meg, akkor a nem, ha a kor is megjelenik, akkor a kor válik elsődlegessé).

Az eredmények anyagában a válaszadók gyakran jelölték a D és a B pozíciót, tehát a beszélővel szemben lévő (D) vagy a beszélő mellett lévő (B), ritkábban pedig az átlós pozícióban lévő C szereplőt. Ezt azonban felül tudta írni az ablakhoz való közelség (főleg magyar adatközlők esetében), illetve a korról és nemmel kapcsolatos elvárások.

Amennyiben csak a térbeli elrendeződést kellett figyelembe venni (kollégiumi szoba) nem jelentek meg különbségek a domináns választások tekintetében a magyarok és a lengyelek között. Amikor viszont a térbeli viszonyok mellett figyelembe kellett venni a nemet (baráti vacsora) vagy a nemet és a kort (vonatfülke), eltérések jelentek meg, de gyakran a választások fedték egymást, csak más-más arányokban.

A lengyel adatközlők válaszaiban nagyobb arányban jelentek meg a potenciális referenseket megadó jelölések, több konstellációt különítettek el – az elrendeződési elv szerint pedig elsődleges a nem és a kor volt, másodlagos pedig a térbeli elrendeződés.

Mind a két csoportban (a magyarok és a lengyelek esetében is) az A szereplő (beszélő) hasonló arányú jelölést kapott az egyes helyzetekben, bár a magyarok jellemzően kisebb arányban értelmezték kommisszívumként, azaz javaslatként, engedélykérésként az adott megnyilatkozást.

A kutatás arra mutat rá, hogy a virtuális használatú T/1. többféle módon értelmezhető, a társas és térbeli kontextuális tényezők hatással vannak az értelmezésre, az azonban, hogy melyik elsődleges, kultúrafüggő is lehet. A tanulmányban bemutatott vizsgálatok eredményei igazolják a hipotéziseket, további, mennyiségileg megnövelt vizsgálatokat igényel viszont a beszélőn kívüli szereplők elrendeződésének a hatása. Továbbá az elmélyített interjúk nemcsak az alkalmazott megnyilatkozás cselekvésvértékéről adhatnak információt, hanem a T/1. deiktikus értelmezéséről is.

SZAKIRODALOM

- Adler, Rolnad – Rosenfeld, Lawrence–Proctor, Russel. 2011 (2007). *Relacje interpersonalne. Proces porozumiewania sie. (Interplay: The Process of Interpersonal Communication. Tenth Edition)* Rebis, Poznań.
- Bjorthen, Kaja 2010. On how we interpret plural pronouns. *Journal of pragmatics* 42: 1799–815.
- Bühler, Karl 1934. *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Fischer, Jena.
- Croft, William 2009. Towards a social cognitive linguistics. In: Evans, Vyvyan – Poursel, Stephanie (eds.): *New directions in cognitive linguistics*. John Benjamins, Amsterdam, 395–420.
- Crisp, J. R. – Hewstone, M. 2001. Multiple categorization and implicit intergroup bias: Differential category dominance and the positive-negative asymmetry effect. *European Journal of Social Psychology* 31: 45–62.
- Crisp, J. R. – Hewstone, M. 2006. Multiple social categorization, process and social consequences. In: Crisp, J. R. – Hewstone, M. (eds.): *Multiple social categorization. Process, models and applications*. Psychology Press, Hove and New York, 149–66.
- Jobst Ágnes 2007. A mi mint a hatalom és szolidaritás névmása. *Magyar Nyelvőr* 131: 29–47.
- Kugler Nóra – Laczkó Krisztina 2000. A névmások. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar Grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 152–74.
- Kwitakowska, Anna 2009. Kategoryzacje społecznie skrzyżowane: o tym, czy „prawie my” znaczy to samo co „my”, a „niezupełnie oni” to samo co „oni”, oraz o innych osobliwościach kategoryzacji społecznych. In: Kossakowska, M. – Kofta, M. (eds.): *Psychologia poznania społecznego*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 295–312.
- Laczkó Krisztina 2006. *A magyar névmási rendszer – nyelvtan és funkció*. Martin Opitz Kiadó, Budapest.
- Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd 2015. „évek óta mást se csinálunk”. A többes szám első személyű deiktikus elemek működésének vizsgálatához. In: Bárh M. János – Bodó Csanád – Kocsis Zsuzsanna (szerk.): *A nyelv dimenziói: Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. ELTE, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 501–14.
- Lysakowski, Tomasz 2005. *Wpływowe osoby. Gramatyka i perswazja*. Wydawnictwo Swps Academica, Warszawa.
- Marmaridou, Sophia S. 2000. *Pragmatic meaning and cognition*. John Benjamins, msterdam, Philadelphia.
- Sidnell, Jack 2009. Deixis. In: Verschueren, Jef – Östman, Jan-Ola (eds.): *Key notions for pragmatics*. Handbook of pragmatics highlights 1. 114–138. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia, 114–38.
- Tátrai Szilárd 2010. Áttekintés a deixisről. *Magyar Nyelvőr* 136: 311–32.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába*. Tinta Kiadó, Budapest.
- Tátrai Szilárd 2017. *Pragmatika*. Kézirat. In press.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2012. *Kognitív szemantika*. Konstantin filozófus Egyetem, Nitra.
- Veres-Guáspiel, Agnieszka 2011. A tegező és nemtegező formák használata a magyar és a lengyel egyetemisták nyelvében. *THL2: A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata. Journal of teaching Hungarian as 2nd Language and Hungarian Culture* 1–2: 38–55.
- Veres-Guáspiel, Agnieszka 2012a. A személyközi viszonyok megjelenésének elkerülési stratégiái In: Parapatics Andrea (szerk.): *Féltun 7. Az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskolájának konferenciája. 2011. október 6–7., Budapest 2012*. http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk11/Veres-Guáspiel_KESZ.pdf.
- Veres-Guáspiel, Agnieszka 2012b A tegező és nemtegező formák használata a magyar anyanyelvűek és magyarul tanuló lengyelek körében In: Koutny Ilona – Dávid Mária – Németh Szabolcs – Paweł Kornatowski (szerk.): *Magyar–lengyel kapcsolatok: kontrasztív nyelvészeti, irodalmi és kultúrális kutatás I*. ProDruk, Poznań, 38–47.
- Verschueren, Jef 1999. *Understanding pragmatics*. Arnold, London.

Agnieszka Veres-Guáspiel

lektor

Jagelló Egyetem, Nyelvészeti Intézet, Magyar Tanszék